

Історія / Історія держави: інформаційний вимір

Колєватов О.О.

доцент, к.і.н., доцент кафедри філософії і суспільних наук Чернігівського національного технологічного університету

Україна, м. Чернігів

Повстання в Слобідсько-Українських військових поселеннях 1819 р.

Після закінчення Вітчизняної війни 1812 р. та закордонних походів імператор Олександр I мав бесіди із деякими представниками генералітету російської армії про створення військових поселень на території Російської імперії. У 1816-1817 рр. настає вирішальний етап в історії військових поселень: починається масове поселення військ. 1817 р. почалася організація військових поселень в Україні.

Першими в Україні переводились на положення військових поселенців жителі селищ Слобідсько-Української губернії. 15 серпня 1817 р. імператором були надані грамоти про поселення кавалерійським полкам 3-ї уланської дивізії: Борисоглібському, Серпухівському та Таганрозькому. Через декілька місяців, 19 грудня 1817 р., було видано наказ про поселення Чугуївського уланського полку. В наказі йшлося: «...назначаєм в округ поселения его всех жителей, доселе войско Чугуевское составлявших, именно бывших чугуевских коренных казаков, бывших однодворцев разных наименований, живущих в г. Чугуеве и селениях» [1, арк. 83-88]. Командиром 3-ї поселеної уланської дивізії (18 вересня 1818 р. перейменована у 2-у уланську) було призначено польського шляхтича ген.-л. Г.І.Лисаневича. Штаб-квартира 2-ї уланської дивізії розташовувалась у м. Чугуєві.

Суворі регламентація життя і діяльності військових поселенців, деспотизм керівництва поселених округів, повне безправ'я та жорстока експлуатація – все це змушувало мешканців Слобідсько-Українських військових поселень активно виступати проти свавілля і насильства. Спочатку військові поселенці намагалися подавати колективні скарги та прохання на скасування військових поселень. Свої скарги військові поселенці, як правило, подавали під час інспекторських оглядів та проїзду через поселенні округи головного начальника поселеній.

Військові поселенці були згодні віддати свої хати, своє майно лише б їх залишили в спокої. «Прибавь нам подать, требуй из каждого дома по сыну, отбери у нас все и выведи нас в степь; мы охотнее согласимся, у нас есть руки, мы и там примемся работать и там будем жить счастливо, но не тронь нашей одежды, обычаев отцов наших, не делай всех нас солдатами» [2, с. 36]. Але незважаючи на численні скарги військові поселення продовжували існувати. Імператор Олександр I заявляв «Військові поселення будуть, хоча б довелось укласти трупами шлях від Петербургу до Чудова» (понад 100 км. – О.К.).

1819 р. увірвався терпець усієї Чугуївської округи Слобідсько-Українських військових поселень. Перспективи зміни господарського побуту та остаточне скасування старих привілеїв чугуївського козацтва призвели до того, що вся Чугуївська округа почала організовано виявляти неслухняність керівництву поселених округів, бажаючи у такий спосіб зірвати систему військових поселень.

28 червня 1819 р., за постановою Чугуївського полкового комітету, мала розпочатися заготівля сіна для повного комплекту діючих ескадронів (1253 коня), а також для кінного заводу, який планувалося організувати. Всього треба було заготовити 103 тис. пудів сіна для коней, яких відібрали у селян під час створення поселених округів, а гроші у розмірі 7600 руб. поселянам не сплатили [3, арк. 3]. Старі люди міркували так: якщо держава забрала коней, то нехай вона їх і годує.

Повстання почалося 30 червня, коли поселенні та резервні ескадрони, які перебували у м. Чугуєві, почали вимагати ліквідації військових поселень, повернення відібраних у поселенців земель, сплачення грошей за взятих у них коней, припинення непосильних громадських робіт, а також звільнення від несення військової служби. За декілька днів повстання поширилося на території всього Чугуївського округу. Найбільш активно брили участь у постанні мешканці слободи Малинової.

Щоб перешкодити діючим ескадронам Чугуївського уланського полку приєднатися до повстанців, Г.І.Лисаневич вивів їх з Чугуєва на лівий берег р. Донець нібито для навчання. Крім того, він негайно викликає діючі ескадрони

трьох інших поселених полків до Чугуєва. Почалося насильне примушення поселенців йти до сінокоосу. Але протягом місяця керівництво Слобідсько-Українських військових поселень нічого не могло зробити з повстанцями, навпаки, повстання почало поширюватися на інші селища.

4-5 липня на допомогу ген.-л. Г.І.Лисаневичу прибули дві артилерійські роти (12 гармат) та два батальйони Нижегородського піхотного полку (1656 чол.), а 7 липня прибув 5-й єгерський полк (1297 чол.). Їх усіх секретно розташували навкруги Чугуєва. Військових поселенців почали під конвоєм водити до сінокоосу. Почалися масові арешти повсталих поселенців але це не зломило їхньої стійкості. Так, 26 липня Г.І.Лисаневич писав у докладі О.А.Аракчеєву: «В городе Чугуеве жители остаются в том же самом положении, как я уже имел честь доносить, и весьма немногие из них занимаются уборкой в полях хлебов» [4, арк. 63].

2 серпня повстання підтримали військові поселенці Таганрозького уланського полку. У зв'язку з цим Г.І.Лисаневич вимагав від О.А.Аракчеєва відправлення додаткових військ для запобігання виникнення повстання в Серпухівському та Борисоглібському поселених округах. На придушення повстання були додатково направлені Орловський піхотний і 18-й єгерський полки; а загальна кількість військ сягнула біля 7,5 тис. солдатів. Крім цього, були також задіяні 12 діючих ескадронів Серпухівського і Борисоглібського уланських полків.

11 серпня до Харкова приїхав головний начальник військових поселень О.А.Аракчеєв, який негайно організував під своїм головуванням окремих комітет «з нагоди заворушень», до якого увійшли: О.А.Аракчеєв, начальник штабу військових поселень ген.-м. П.А.Клейнміхель, цивільний губернатор В.Г.Муратов, ген.-л. Г.І.Лисаневич, ген.-м. Олександрів та начальник штабу Слобідсько-Українських військових поселень полковник Кочубей. Комітет отримав надзвичайні повноваження для придушення повстання та покарання повсталих військових поселенців.

Через декілька днів, за наказами комітету, під арештом знаходилося вже 2003 учасника повстання (1104 чол. – Чугуївського та 899 чол. – Таганрозького

поселених округів). 363 поселенця були віддані до військового суду, який засудив 273 чол. до смертної кари, яка була замінена 12 тис. шпіцрутнів (шпіцрутен – довгий, гнучкий і товстий прут з лози для тілесних покарань) – «кожного через тисячі чоловік по дванадцять разів»; іншим 90 чол. суд присудив різки та палиці. Екзекуції проходили протягом серпня. Так, лише 18-22 серпня в Чугуєві було забито на смерть 29 чол. «Но сие наказание не подействовало на остальных арестантов при оном бывших, – писав О.А.Аракчеев, – по окончании сего наказания спрошены были все ненаказанные арестанты, каются ли они в своем преступлении и прекратят ли свое буйство? Но как они, единогласно, сие отвергли то...» і почались нові катування [5, с. 151].

Повстання у Чугуївському та Таганрозькому поселених округах тривало протягом 49 днів (з 30 червня до 18 серпня 1819 р.). На початку 1820 р. 160 учасників повстання були заслані до Бузьких військових поселень Херсонської губернії, а 261 чол. – до Оренбурзького окремого корпусу. За участь у повстанні були висічені різками та заслані навіть 29 жінок. 24 січня 1820 р. був відправлений у відставку командир Слобідсько-Українських військових поселень ген.-л. Г.І.Лисаневич.

Література

1. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. (далі – ЦДАК України). – Ф. 1314. – Оп. 1. – Спр. 3. – 217 арк.
2. Шильдер Н.К. Император Александр I, его жизнь и царствование. В 4 т. – Т. IV. – СПб.: Изд-во А.С.Суворина, 1898. – 651 с.
3. ЦДАК України. – Ф. 1352. – Оп. 2. – Спр. 6. – 160 арк.
4. Російський державний військово-історичний архів, м. Москва. – Ф. 405. – Оп. 1. – Спр. 47. – 389 арк.
5. Петров А.Н. Устройство и управление военных поселений в России // Граф Аракчеев и военные поселения 1809-1831. – СПб.: Изд-во «Русской старины», 1871. – 308 с.

Бланк відомостей про автора:

Колєватов Олексій Олександрович

Чернігівський національний технологічний університет

Доцент кафедри філософії і суспільних наук, кандидат історичних наук, доцент

Тема доповіді – Повстання в Слобідсько-Українських військових поселеннях 1819 р.

Назва секції та підсекції – Історія / Історія держави: інформаційний вимір

Домашня адреса – 14030 м. Чернігів, вул. захисників України, буд. 9а, кв. 207

Тел. 097-401-95-17; ***e-mail*** – aleksk79@ukr.net

Планую заочну участь